

ЕТНОЛОГИЯ И ЕПИДЕМИИ

Социокултурни измерения
на пандемията от COVID-19

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Етнология и епидемии

Социокултурни измерения на пандемията
от COVID-19

**BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF ETHNOLOGY AND FOLKLORE STUDIES
WITH ETHNOGRAPHIC MUSEUM**

ETHNOLOGY AND EPIDEMICS

**Sociocultural Dimensions
of the COVID-19 Pandemic**

Edited by Vihra Baeva and Angelina Ilieva

Sofia • 2021

Prof. Marin Drinov Publishing House
of the Bulgarian Academy of Sciences

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЕТНОЛОГИЯ И ФОЛКЛОРИСТИКА
С ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЙ

Етнология и епидемии

Социокултурни измерения на пандемията
от COVID-19

Съставители

Вихра Баева и Ангелина Илиева

София • 2021

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Сборникът е колективен опит за осмисляне и обговаряне на „първата вълна“ на пандемията от COVID-19 и нейните разнопосочни отражения в различни сфери на социалния и културния живот в перспективата на хуманитарните и социалните науки. Участват 14 автори с разностранни интереси и интердисциплинарна специализация в областта на етнологията, фолклористиката, социалната и културната антропология, психологията, теологията и християнската философия, музикологията, медийните изследвания и др. Статиите им предлагат многопосочни и взаимно допълващи се погледи към темата и така очертават една по-обща картина за първите месеци на пандемичната криза в български контекст с нейните специфики, предизвикателства и последици.

Снимка на първа корица: *Вихра Баева*

© Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, 2021

© Вихра Господинова Баева, Ангелина Иванова Илиева, съставители, 2021

© София Любомирова Попйорданова, художник на корицата, 2021

© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021

ISBN 978-619-245-094-6

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение

Пандемията от COVID-19 и нейните социокултурни измерения / 9

Албена Георгиева

Епидемиите и обновяването на света: фолклорни разкази и традиционни практики, свързани с епидемични болести / 15

Петър Петров

Културата на институционалното недоверие през лупата на епидемиите / 31

Анелия Касабова

Как пандемията COVID-19 стимулира интердисциплинарни научни изследвания / 39

Владимир Домозетски

Глобализацията в условия на кризи: чужденецът вирус и вирусът чужденец / 51

Ивайло Марков, Десислава Пилева

Пространствена мобилност и семейно-родствени отношения в условията на пандемия от COVID-19 / 61

Невена Димитрова

Православие и пандемия: физика и метафизика в литургийното действие / 73

Михаела Виденова

Да сънуваш по време на пандемия. „Големите“ сънища и световните кризи / 85

Ангелина Илиева

Генерала и неговото фенство. Наблюдения върху една „пандемия на участието“ / 102

Вихра Баева

Коронавирусът като муза. Новото песенно творчество, вдъхновено от COVID-19, и неговите фолклорни измерения / 124

Станой Станоев
„Смях срещу коронавирус“ / 151

Галина Луканова
Предизвикателствата пред ансамбловото пеене в условията на пандемия / 164

Юлия Попчева
Виртуалното хоро. Групите по народни танци зад граница по време на епидемията от COVID-19 / 177

Еля Цанева
Откроените ниши на културна уязвимост при епидемията от ТОРС (SARS) в Азия през 2002–2003 г. – спомени и впечатления на етнолога очевидец / 187

Авторите в сборника / 198

TABLE OF CONTENTS

Introduction

The COVID-19 Pandemic and Its Sociocultural Dimensions / 9

Albena Georgieva

Epidemics and Renovation of the World: Folk Narratives and Traditional Practices Related to Epidemic Diseases / 15

Petar Petrov

The Culture of Institutional Distrust through the Lens of Epidemic / 31

Anelia Kassabova

How the COVID-19 Pandemic Can Stimulate Interdisciplinary Scientific Research / 39

Vladimir Domozetski

Globalization in Conditions of Crisis: The Foreigner as a Virus and the Virus as a Foreigner / 51

Ivaylo Markov, Desislava Pileva

Spatial Mobility and Family-Kin Relations in Conditions of the COVID-19 Pandemic / 61

Nevena Dimitrova

Orthodox Christianity and Pandemic: Physics and Metaphysics in the Liturgical Action / 73

Mihaela Videnova

Dreaming During a Pandemic. "Big" Dreams and World Crises / 85

Angelina Ilieva

The General and His Fandom. Observations on a Participatory Pandemic / 102

Vihra Baeva

Coronavirus as a Muse. New Song Creation Inspired by COVID-19 and Its Folkloric Aspects / 124

Stanoy Stanoev

"Laughter against Coronavirus" / 151

КАК ПАНДЕМИЯТА COVID-19 СТИМУЛИРА ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Анелия Касабова

Резюме. В статията се проследява отзвукът в България на съобщения за имуностимулиращата роля на БЦЖ ваксината и възможния ѝ ефект срещу COVID-19. Проследяват се медийното отразяване и общественото коментиране, начините, по които се изваждат от забрава имена на личности и институции, обществените дискусии за социално разслоение, за зависимостите медицина – политика – икономика, за ролята на държавата в близкото минало и днес. Чрез конкретния пример се представя започващ проект за историята на следвоенна Европа, разгледана през призмата на медицината и здравеопазването: „Европейският Левиатан“: наследството на следвоенната медицина и общото благо (Leviathan)“, финансиран от Европейския съвет за научни изследвания (ERC) в категория „Синергия“, 2020–2026 г.

Ключови думи: ваксина на Калмет и Герин (БЦЖ), COVID-19, медиен отзвук, обществена дискусия

HOW THE COVID-19 PANDEMIC CAN STIMULATE INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCH

Anelia Kassabova

Abstract. The article deals with the impact of reports of the immune stimulating effect of the Bacillus Calmette-Guerin (BCG) vaccination and its potential effect against COVID-19 in Bulgaria. The study delineates the media coverage and public commentaries on the topic and the ways in which names of individuals and institutions are rescued from oblivion in the new, pandemic context. Attention is paid to the public discussions on social stratification, on the dependencies between medicine, politics and economy, and on the role of the state in the recent past and today. By this concrete example, the author also presents a starting ERC synergy project (2020–2026) on the history of post-war Europe through the prism of medicine and health: “European Leviathan: The Legacy of Post-War Medicine and the Common Good”.

Keywords: Bacillus Calmette-Guerin (BCG) vaccination, COVID-19; media reports, public discussion

В края на март – началото на април 2020 г., в рамките на няколко последователни дни – 27.03³⁷, 28.03³⁸ и 1.04³⁹, на медицински онлайн платформи с по-широк профил (Sciencealert и Medrxiv) се публикуват предварителни известия, несертифицирани чрез рецензиране (т.нар. preprint), в които австралийски епидемиолози и учени от академични институции в САЩ и Шри Ланка правят връзка между заболяемостта и смъртността при заразяване с вируса SARS-CoV-2 и свързаното с него заболяване COVID-19 и т.нар. ваксина на Калмет и Герин (Bacille Calmette-Guerin, BCG) – БЦЖ.

В условията на тежка глобална пандемия, на огромно страдание, на страхове и очаквания за решения, тези съобщения се разпространяват светкавично и предизвикват бурни реакции. Значимостта и чувствителността към темата са толкова големи, реакциите – така силни, че на 12.04.2020 г. Световната здравна организация (СЗО) прави преглед на основните медицински научни бази данни и излиза с официално становище, в което се подчертава предварителният характер на съобщенията, комплексността на факторите, които влияят върху разпространението на пандемията, липсата на резултати от провеждащи се в момента клинични изследвания, които изискват по-дълъг период от време. Становището на СЗО е, че не се препоръчва използването на БЦЖ като превенция и лечение при COVID-19, но неонаталното ваксиниране с БЦЖ в страни с висока заболяемост от туберкулоза е целесъобразно.

Медиен отзвук в България

Дискусията намира особено голям отклик в България. Още в края на март 2020 г. в Mediapool.bg⁴⁰ и на страниците на българската секция на американското списание за бизнес и финанси „Форбс“ (Forbes) излизат статии за изследването на американските учени към Нюйоркския технологичен институт, сред които има и българка, както и информация за започващи клинични изследвания в САЩ, Австралия, Нидерландия, Германия (Щърбанова 2020).

³⁷ Вж. <https://www.sciencealert.com/australia-is-trialling-a-tb-vaccine-for-coronavirus-andhealth-workers-get-it-first> – съобщение за започващи клинични изследвания: два протокола за клинични изпитвания с БЦЖ върху здравни работници, пряко участващи в грижите за пациенти с COVID-19 (21.04.2020).

³⁸ Miller, Reandelar, Fasciglione, Roumenova, Otazu 2020 – хипотеза въз основа на статистически данни.

³⁹ Shet, Ray, Malavige, Santosham, Bar-Zeev 2020 – хипотеза въз основа на статистически данни.

⁴⁰ Вж. <https://www.mediapool.bg/vrazka-mezhdu-vaksinata-btszh-i-smartnostta-ot-covid-19-otkriha-epidemioloji-ot-sasht-news305469.html> (11.06.2020).

Забравени имена и факти

Медийното оживление и общественото коментиране на темата БЦЖ и COVID-19 се засилват след реакцията на СЗО от 12.04.2020 г. Един от първите онлайн вестници е „24 часа Пловдив“, в който на 13.04.2020 г. се публикува материал на Георги Банов със заглавие „Д-р Сребра Родопска внася полулегално първи щам на БЦЖ ваксината у нас“. Статията започва с твърдението: „В условията на пандемия от коронавирус все повече стават доказателствата, че в държавите, където е имало имунизационен календар срещу туберкулозата, заболяването протича по-леко. [...] Според последните проучвания заболяемостта е 6 пъти по-малко“. С бولد е изведено, че „България е втората държава в цял свят, която въвежда ваксината в календара си“. В регионалното издание се представя за първи път д-р Сребра Родопска, разработила и въвела българския щам *Sofia SL 222*, като се подчертава калоферският корен на нейния род. Публикацията се основава на интервю с внука на епидемиоложката – Георги Бобев⁴¹. БТВ кани Георги Бобев (18.04.2020), разказът за баба му в диалог с журналистката Радиана Божикова е допълнен с архивни снимки (Божикова 2020). Образите и текстът се разпространяват и чрез редица дигитални медии. В медии като „Стандарт“, Ladyzone се обръща специално внимание на факта, че става въпрос за жена лекар, изследователка, като представянето на д-р С. Родопска е в рубриката „Лайфстайл/Любопитно“⁴².

На датата, на която д-р С. Родопска би навършила 107 г., 17 април 2020 г., онлайн платформата „Момичетата от града“ излиза с материал за „една изключителна българка, решена да стане лекар, за да се бори със заразните болести“. С въвеждащата уговорка, че „учени от цял свят изследват дали ваксината срещу туберкулоза усилва естествения имунитет срещу вируси и заболявания на дихателните пътища“, екипът в разговор със Сребрина Бобева, внучка на епидемиоложката, представя „д-р Сребра Родопска, учен с огромен принос за разработването на българската ваксина БЦЖ, която в момента се използва в повече от 180 страни по света“⁴³.

Краткото представяне на биографията на д-р С. Родопска в материалите, основани на разговорите с внука, и в тези, основани на разговор с внучката, е почти еднакво: Сребра Родопска е родена през 1913 г. в София, в семейство на учители. Рано се ориентира към лекарската професия и борбата със заразните болести, след дипломирането започва работа в Института по заразни и паразитни болести в София (днес Национален център – НЦЗПБ), където преминава цялата ѝ над 30-годишна кариера.

⁴¹ Вж. <https://m.24plovdiv.bg/ojivlenie/article/8440153> (13.10.2020).

⁴² Вж. <https://www.standartnews.com/lifestyle-lyubopitno/koya-e-d-r-srebra-rodopska-dala-ni-btszh-vaksinata-421343.html> (18.04.2020); <https://ladyzone.bg/liaifstail/lica/zapoznajtese-s-d-r-srebra-rodopska-na-kojato-dalzhim-balgarskata-bczh-vaksina.html> (13.10.2020).

⁴³ Вж. <https://momichetata.com/buditelkite/kogato-baba-ti-e-sposobna-da-promeni-sveta-istoriyata-na-d-r-srebra-rodopska-na-koyato-dlzhim-btszh-vaksinata> (13.10.2020).

През 1948 г. С. Родопска заминава със съпруга си д-р Ташо Ташев, специалист по вътрешни болести, гастроентеролог, за Париж и в продължение на около една година изучава методите на производство на бактериални ваксини и серуми в Института „Луи Пастър“ (Louis Pasteur Institute). След усилена експериментална работа по донесената френска ваксина започва производство на малки серии, чиито свойства д-р Родопска изпитва в лабораторни условия чрез въведени от нея методи на контрол. При започналата перорална ваксинация на новородени деца у нас се оказва, че в 1% от имунизираниите се наблюдават лимфаденити. Поради това д-р Родопска заменя френския щам със субщам, донесен от Москва – 374А (БЦЖ1), като го адаптира. Новият щам се оказва по-подходящ и опитите ѝ потвърждават по-ниска остатъчна вирулентност и висока имуногенност.

От 1951 г. БЦЖ имунизацията става задължителна за всички новородени и деца до 18 години с отрицателен тест Манту (туберкулинова чувствителност). Заболеваемостта от туберкулоза при всички възрасти, особено тежките форми при децата, рязко се понижава. Дипломантка на д-р Родопска пренася българската ваксина във Виентам. Д-р Родопска и сътрудници към НЦЗПБ провеждат детайлни проучвания върху свойствата на БЦЖ щамовете, както и за усъвършенстването и стандартизацията на ваксината. В медийните съобщения се изтъква, че България е първа в Европа и втора в света след Япония във въвеждането на задължителна БЦЖ ваксинация (Деспотова 2020)⁴⁴. През 50-те години на ХХ в. българският субщам на ваксината се обсъжда на международни форуми, днес се изнася в редица държави.

Макар кратките журналистически материали, представящи слабо известната дотогава д-р С. Родопска, да са сходни, има малки, но съществени разлики. В текстове, основани на разговор с внука на д-р С. Родопска Г. Бобев, се цитира, а в някои се извежда и като заглавие споменът му за „малко нелегалното“ пренасяне на френския щам БЦЖ от Института „Луи Пастър“ в България: „пренесен е малко нелегално, но това са били обстоятелствата. Поне такива са ми детските спомени. Имало е някакви проблеми с изнасянето на щамата, защото все пак е френска научна разработка, но са се справили“.

От имената към противопоставянето на системите

Героизиращият елемент изразява и засилва интерпретациите и коментарите в посока Желязната завеса, противопоставянето социализъм – капитализъм.

⁴⁴ Вж. и <https://www.novinite.com/articles/204095/Countries+with+Mandatory+Policies+to+BCG+Vaccine+Register+Fewer+Coronavirus+Deaths> (13.10.2020).

„Добре, че е бил социализмът, та сме ваксинирани и сега това ни е спасението! Задължителната имунизация – това е, но имаше държава, имаше здравеопазване, структури, РЗИ-тата [регионалните здравни инспекции] са оттогава, т.нар. демокрация всичко съсипа“ (А. Н., м., р. 1934 г., висше образование).

„БЦЖ ваксината я е имало и в България през 1930-те години, но е била толкова скъпа, че са могли да си я позволят само най-заможните и образовани родители“ (В. К., ж., р. 1962 г., висше образование).

Насочва се и към фармацевтичната индустрия като доходоносен бизнес със силна конкуренция:

„По време на соца фармацевтиката е изцяло държавна, ваксините са за сметка на държавния бюджет и се правеха такива, че да държат възможно най-дълго. В Западна Европа и ваксините, и лекарствата се заплащат. Лечението и ваксинирането са частен бизнес не за милиарди, а за трилиони. Затова фармацевтичните компании не са заинтересовани от техния дълготраен ефект“⁴⁵.

Силно изразени са и противоположните мнения:

„Заради идеологическото противопоставяне България изчаква съветската ваксина и закъснява с три години с масовата имунизация; лекарственото лечение (стрептомицин) също закъснява заради нежелание за обмен с капиталистическия свят“ (П. К., ж., р. 1958 г., висше образование).

Налагането на задължителни имунизации се определя като „сталинистка“ мярка; *незачитаща основни права на гражданите*. Правото на свободен информиран избор се изтъква от антиваксьорското движение, което в България в сравнителен план е по-слабо изявено.

Много са и иронизиращите коментари: „Капитализмът изнежи хората, затова са сега така уязвими, докато соца – напротив, засили съпротивителните ни сили“ (С. В., м., р. 1958, висше образование).

„Дори коронавирусаът бяга от комунизма. Ей го на – избяга от комунистически Китай, чак в Европа и Америка. Ама дори там гледа да стои далече от бившия соц“⁴⁶.

Разнопосочните мнения показват плуралистична медийна и обществена среда, но и продължаващи разриви и силна политическа поляризация на българското общество повече от 30 години след т.нар. промяна/преход. Общите кратки представяния в медиите и генерализиращите коментари разкриват значими „бели полета“ и потребността от целенасочени историко-етнологични изследвания.

⁴⁵ Вж. https://www.dnevnik.bg/sviat/2020/05/05/4062845_koronavirus_zashto_v_bivshata_gdr_ima_mnogo_po-malko/ (13.10.2020).

⁴⁶ Вж. https://www.dnevnik.bg/sviat/2020/05/05/4062845_koronavirus_zashto_v_bivshata_gdr_ima_mnogo_po-malko/ (13.10.2020).

Пандемия и национална идентичност

Укрепването на националната идентичност и гордост става (и остава) водещо. Името на д-р С. Родопска не се споменава във всички репортажи за БЦЖ ваксината, но във всички материали се подчертава ролята на България. Две основни аргументационни линии могат да се изведат. В някои от материалите се набляга на историческия принос на страната чрез адаптирането и производството на ваксината и въвеждането ѝ в задължителния имунизационен календар. В други публикации се изтъкват основно факти от постсоциалистическия период: днес БЦЖ е задължителна профилактична имунизация, от 1991 г. българската производствена БЦЖ лаборатория е една от малкото в света, които СЗО е одобрила за доставчик на УНИЦЕФ и на Панамериканската здравна организация (Pan American Health Organization).

Хипотезата, че ваксината е в основата на по-лекото преминаване на болестта и относително ниската смъртност от COVID-19 в България не е водеща в държавните мерки за овладяване на пандемията⁴⁷. Отделни ефективни изказвания, изведени в медии като водещи⁴⁸, срещат и критичния въпрос дали „не помпат“ единствено националното самочувствие⁴⁹. Безспорна е обаче икономическата логика. Прагматичният подход определя търсенето на финансови възможности за разширяване на нови производствени линии за БЦЖ ваксината както за вътрешни нужди, така и за международния пазар, на който българската ваксина има утвърдени позиции.

От конкретния случай към глобална история

В България отзвукът от предварителните съобщения за имуностимулиращата роля на (българската) БЦЖ ваксина и възможния ѝ ефект срещу COVID-19 е голям, изважда от забрава имена на личности и институции, активизира обществени дискусии за социално разслоение, за зависимостите медицина – политика – икономика, за ролята на държавата в близкото минало и днес. Въпреки че в редица държави започват клинични изследвания за създаване на (генетично променени) ваксини срещу туберкулоза, базирани на БЦЖ именно като имуностимулатор

⁴⁷ Предпазливо и умерено е изказването на ръководителя на Националния оперативен щаб ген. В. Мутафчийски: „По света вече се правят проучвания дали ваксината срещу туберкулоза, която е задължителна в България, наистина може да се окаже преграда за разпространението на коронавируса. [...] Има такива теории, дай боже да е вярно“. – <https://nova.bg/news/view/2020/04/01/283612/правят-проучвания-дали-ваксината-срещу-туберкулоза-е-преграда-за-коронавируса/> (13.10.2020).

⁴⁸ Вж. <https://dariknews.bg/novini/bylgariia/borisov-kristin-lagard-se-chuvstva-sigurnazashoto-ima-bylgarska-bczh-vaksina-video-2223768> (13.10.2020).

⁴⁹ Въпрос на Диана Янкулова в „Неделя 150“, 03.05.2020.

и срещу COVID-19, прегледът на онлайн издания на английски, немски език (не преводни български) разкрива липса на интерес и/или скептично отношение към „българската следа“ и общо към източноевропейския опит.

За периода до Втората световна война има повече изследвания, периодът на Желязната завеса в немалка степен продължава да бъде белязан от „стени“ в мисленето. На Изток дебатите продължават да се водят от полярни позиции „за“ и „против“ държавния социализъм, между които трудно се стига до диалог. „Стени“ има и на Запад, през последните години все по-често, а и самокритично, се подчертава необходимостта от преодоляване на западноевропейския центризм в историографията – историите на Източна, Централна и Югоизточна Европа продължават да са до голяма степен изключени от историята на Европа и на света (Choluj, Kraft 2017; Kind-Kovacs, Vorp-Filimonov 2018). След 1989 г. „Източна Европа се превърна от *Втория свят* в *Другата Европа*“ (Kulawik, Kravchenko 2019).

Левиатан

Преплетената история на Европа е изследователската посока, заложена в проекта „Европейският Левиатан: наследството на следвоенната медицина и общото благо (Leviathan)“⁵⁰. Проектът бе подготвен през 2018 г., далеч преди пандемията, но развитията от края на 2019 г. насам доказват необходимостта от подобно проучване.

Целта на проекта не е история на медицината в тесния смисъл на думата, а обръщане към историята на Европа през призмата на медицината и здравеопазването. Разглеждаме медицината като аналитичен инструмент за разбиране на отношенията между индивид, общество и държава. Хронологически в центъра на изследването е периодът след Втората световна война до 1990 г., но явленията ще бъдат проследявани с необходимата историческа дълбочина. Фокусирането върху Европа е продиктувано единствено от невъзможността (като логистика и ресурси) на този етап

⁵⁰ Проект „Европейският Левиатан: наследството на следвоенната медицина и „общото благо“ (*Taming the European Leviathan: The Legacy of Post-War Medicine and the Common Good*) е финансиран от Европейския съвет за научни изследвания (ERC) – 2019 г., категория „Синергия“, H2020 ERC-2019-SyG; GA 854503. Водещите изследователи са Фолкер Хес, Институт за история на медицината и за медицинска етика, „Шарите“, Берлин; Юдит Шандор, Централноевропейски университет, Будапеща; Улф Шмит, Университет Кент/Университет Хамбург и авторката на текста. Благодарим за активното участие в подготовката на проекта на Вероника Стоянова, Университет Кент, и на Джонатан Морено, Университет Пенсилвания. Проектът е с продължителност 6 години (1 октомври 2020 – 30 септември 2026 г.).

да се проведе изследване, включващо и други части на света. Но разбирането ни за проучването е като насочено към глобалната история.

Така наречените *работни пакети* с условните наименования *Тяло*, *Репродукция*, *Риск*, *Утопия* са така заложили, че да обединяват усилията на екипите от четирите институции. Това, което преминава през всичките *работни пакети*, са репродуктивните политики. Разширихме разбирането за „репродуктивна политика“ – освен в тесния смисъл на думата като политика, насочена към възпроизводството на населението, включваме и политиките (концепции, нагласи, институции) по отношение на „инвалидност/неработоспособност/неспособност за работа“, както и концепции за старостта и политиките към възрастните хора. Екипите от всички институции ще работят в сътрудничество по всички теми – изследване на лекарствените форми и фармацевтична революция; клинични експерименти/изпитания на ваксини, биоетика, медицински утопии и др.

Преплетени са и изследователските перспективи – имаме различни научни профили, предвиждаме всеки екип да извършва изследователска работа в други държави. *Западен поглед*, погледът на западноевропейски и северноамерикански учени върху останалия свят, е изследователска перспектива, която има дълбоки традиции. *Изтокът гледа Запада*⁵¹ е сравнително нов подход, все още рядко се търси професионалният поглед на изследователи от „останалия свят“, вкл. източноевропейци, върху западноевропейски и северноамерикански реалности. Надяваме се проектът „Левиатан“ да покаже ползотворността от равностоен обмен на перспективи. Това изисква висока степен на саморефлексия. Още през 80-те години на ХХ в. на аргументирана критика е подложена позитивистичната представа, според която ученият може „обективно“ да наблюдава и анализира реалността (история, култура, общество), приемана също за „обективна“ (Nora 1987; Bourdieu 1993 и др.). Днес необходимостта от научна саморефлексия се подчертава в социалните и хуманитарните дисциплини, но въпреки това централният императив „изключване на субективността“, формулиран от Франсиз Бейкър – *de nobis ipsis silemus*, като че ли все още е водещ. „Фабрикуването на познание (Fabrikation von Erkenntnis)“ (Knorr-Cetina 1984), както и рецепцията и „употребите“ на науката са свързани с конкретно време и общество (Dressel 1999). В „Левиатан“ е заложила саморефлексията като метод – темите за личностната и научната социализация на учените, за собствените ни нагласи към периода на държавен социализъм, за предварителните хипотези и опита ни като изследователи с конкретни изследователски въпроси са съществена част от проекта.

Примерът с дискусиите около БЦЖ ваксината привеждам като показващ необходимостта от връщане към историята. Широк хори-

⁵¹ Използвам метафорично заглавие на Уенди Брайсуел – Bracewell 2004.

зонт задава Ирина Недева в разговора си с внучката на д-р С. Родопска, Сребрина Бобева, в ефира на „Хоризонт“, БНР. Водещата журналистка обръща внимание на личността на микробиоложката, засяга темите пол, професионална работа, семейство. Използвайки историята на семейството медици, И. Недева се насочва към глобалността на света и по време на Студената война, но и без да се отрича значението на Желязната завеса (Недева 2020). Независимо дали се тръгва хронологично от края на XIX в., когато започва борбата с туберкулозата, или от съвременното представяне на конкретна личност, и в двата случая се стига до съвременността. Акцентите в съвременните журналистически материали у нас и в други държави, видяното и „невидяното“ в конкретната ситуация на пандемия, насочват към важни страни във функционирането на медиите. Спомените за д-р С. Родопска могат да бъдат разширени със събиране на житейски разкази, които биха показали различни гледни точки, позиции, интереси. Същевременно чрез тях биха могли да се проследят „процесите на стандартизация и дестандартизация на житейския път, на институционализация и индивидуализация“ (Колева 2002: 49). Спомените не разкриват „как е било“, но са показателни за културни ориентации (в широкия смисъл на думата, вкл. политически), в тях могат да бъдат „разчетени“ митове, идеологии (теоретично вж. Колева 1999; 2002). Уплътнени, разказите чрез това, което се изтъква, и това, което остава неразказано/незасегнато, могат да допринесат за проследяване на начините, по които се формира и функционира индивидуална и колективна памет; на начините, по които се създава и трансформира историческият разказ за определени събития.

Конкретният случай може да послужи като отправна точка за историческа реконструкция на борбата със заразни болести, което изисква събиране на допълнителни свидетелства от съвременници; анализ на законодателство и политики чрез писмени документи, архивни материали на различни институции (национални и международни), проследяване на (специализирани) медии от съответното време. За да се попълни картината на (международната) борба по овладяване на социални епидемии, е необходимо да се отчитат и значимите международни усилия от предходните десетилетия, в които България е включена⁵². Историята на борбата с туберкулозата е един от примерите от общата история. Общи са усилията за намаляване на детската смъртност и за овладяване на остри инфекциозни заболявания като полиомиелита, засягащ деца в ранна възраст и предизвикващ трайни увреждания (Vargha 2018). Клинични експерименти на ваксини и изследвания на лекарствените форми се развиват между Изтока и Запада. Здравеопазването след Втората све-

⁵² Цялостно изследване конкретно за туберкулозата и борбата с нея в Ангелова 2020б.

товна война (и до днес) е организирано в рамките на националните държави, значението на различните рамкови условия е съществено. Но – както болезнено показва COVID-19, болестите не могат да бъдат спрени от национални или идеологически граници. И по време на Студената война медицината се развива в сложна взаимовръзка между западната либерална и социалистическата алтернативна модерност.

Какво променя изграждането на Желязната завеса: как се променят определенията за „общото благо“ (common good); как се развиват медицинските и обществените морални и етични норми; как се трансформират отношенията индивид – общество – държава – това са част от общите въпроси в проекта. Конкретизацията им минава през въпроси като: каква е била кадровата политика в областта на медицината; доколко сътрудничества са били прекъсвани, забавяни, променяни по идеологически и политически причини; как се е осъществявала съвместната международна работа при идеологическата конфронтация; как са се развивали фармацевтичните индустрии в плановата и в пазарната икономика и как са си взаимовлияели и взаимодействали. Поставянето на такива въпроси ще ни помогне да разберем по-добре капиталистическите и социалистическите общества както в техните различаващи се траектории, така и като взаимосвързани.

Историята на д-р С. Родопска е конкретен пример, който насочва към необходимостта от изследване едновременно на макро- (световно/европейско), мезо- (регионално/държавно) и на микрониво. На микрониво основополагащи са въпросите за всекидневието – какво е да си изследователка, съпруга на признат лекар; как са работили медицинските общности; как са се развивали взаимоотношенията лекар/медицински персонал – пациенти и мн. др. Изследването на пътя на конкретни личности, „следването им по петите“ е един от възможните подходи за разкриване преплетеността на света.

Световната пандемия показва необходимостта от изследвания във всички области на науката – в медицината, но и в обществените и хуманитарните науки. След първоначалните реакции основно на национално ниво, след затварянето на граници в буквален и в преносен смисъл пандемията засилва необходимостта от наднационална солидарност. Съществена предпоставка и същностен елемент на тази солидарност е общата памет, общата история. Укрепването на съзнанието за глобалния свят отваря неочаквани перспективи – една от целите на проекта „Левиатан“.

Литература

Ангелова, Милена 2015: Научно и социално конструиране на болестта: туберкулозата в края на XIX – първата половина на XX век. – В: *Природни науки, технологии и социални светове*. Съст. Д. Лилова. София: ЦАИ, 315–335.

- Ангелова**, Милена 2020а: „Последният кръстоносен поход“. Международните контексти на борбата с туберкулозата в България до средата на ХХ век. – *Балканистичен форум*, 2, 203–230.
- Ангелова**, Милена 2020б: *Болестта и обществото. Туберкулозата в България (1879–1951)*. (под печат).
- Ангелова**, Милена. 2008: В „единен противотуберкулозен фронт“. Борбата против туберкулозата в социалната и здравна политика на българската държава, 1944–1951 г. – *Балканистичен форум*, 3, 104–115.
- Божикова**, Радиана 2020: Историята на Сребра Родопска. – <https://btvnovinite.bg/predavanja/tazi-sabota-i-nedelia/istorijata-na-d-r-srebra-rodopska-na-kojato-dalzhim-balgarskata-tuberkulozna-vaksina.html> (13.10.2020).
- Колева**, Даниела 1999: Житейският разказ – начин на употреба. – В: *Слънцето на залез пак срещу мен. Житейски разкази*. Съст. Даниела Колева, Райна Гаврилова, Ваня Еленкова. София: ЛИК, 7–30.
- Колева**, Даниела 2002: *Биография и нормалност*. София: ЛИК.
- Константинов**, Никола 2006: *Здравеопазването в България 1944–1952*. София: РИК „Диана“.
- Недева**, Ирина 2020: Спомен за д-р Сребра Родопска – създател на българската БЦЖ ваксина. БНР – „Хоризонт до обед“, <https://www.bnr.bg/post/101263217> (13.10.2020).
- Щърбанова**, Вероника 2020: Помага ли БЦЖ ваксината срещу Covid-19. – <https://forbesbulgaria.com/2020/03/31/8843/> (13.10.2020).
- Bourdieu**, Pierre 1993: *Soziologische Fragen*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Bracewell**, Wendy 2004: East Looks West: East European Travel Writing on Europe. – In: Bocşan, Nicolae & Ioan Bolovan. *Călători români in Occident (Romanian Travellers in the West)*. Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, 11–23.
- Choluj**, Bozena & **Kraft**, Claudia (Eds.) 2017: *Nach 1989. L'Homme. Feministische Zeitschrift fuer Geschichtswissenschaft*, 28, 1.
- Despotova**, Lyubima 2020: Well-known tuberculosis vaccine might turn into barrier for coronavirus. – <https://www.bnr.bg/en/post/101250593/prof-despotova-well-known-tuberculosis-vaccine-might-turn-into-barrier-for-coronavirus> (13.10.2020).
- Dressel**, Gert 1999: Reflexive Historische Anthropologie als konsequente Historische Anthropologie. Oder: Warum auch wir uns zu unseren Forschungsobjekten machen sollten. – In: Dressel, Gert; Rathmayr, Bernhard (Hgg.). *Mensch – Gesellschaft – Wissenschaft*. Innsbruck, 245–276.
- Geertz**, Clifford 1967: “Under the Mosquito Net”. *New York Review of Books*. Retrieved 13 January 2020. – <https://www.nybooks.com/articles/1967/09/14/under-the-mosquito-net/> (13.10.2020).
- Geertz**, Clifford 1988: *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. Stanford: Stanford University Press.
- Kind-Kovacs**, Friederike & **Bopp-Filimonov**, Valeska 2018: Debating East Central Europe Again? German Academia and the Dilemma of Spatial Categories. – *Ostmitteleuropaforschung*, 16, 3, 307–314.
- Knorr-Cetina**, Karin 1984: *Die Fabrikation von Erkenntnis – Zur Anthropologie der Wissenschaft*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

- Kulawik, Teresa & Kravchenko, Zhanna** (Eds.) 2019: *Borderlands in European Gender Studies: Beyond the East-West Frontiers*. Routledge.
- Miller, Aaron, Mac Josh Reandelar, Kimberly Fasciglione, Violeta Roumenova, Yan Li, Gonzalo H. Otazu** 2020: Correlation between universal BCG vaccination policy and reduced morbidity and mortality for COVID-19: an epidemiological study. – *MedRxiv*. <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.03.24.20042937v1> (13.10.2020).
- Nora, Pierre** 1987: Introduction. – In: Idem. *Essais d'ego-histoire*. Paris: Gallimard.
- Shet, Anita, Debashree Ray, Neelika Malavige, Mathuram Santosham, Naor Bar-Zeev** 2020: Differential COVID-19-attributable mortality and BCG vaccine use in countries. – *MedRxiv*, <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.04.01.20049478v1.full.pdf> (13.10.2020).
- Vargha, Dora** 2018: *Polio Across the Iron Curtain: Hungary's Cold War with an Epidemic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, Michael W.** 2014: „Writing his Life through the Other: The Anthropology of Malinowski“. – *The Public Domain Review*, <https://publicdomainreview.org/essay/writing-his-life-through-the-other-the-anthropology-of-malinowski> (13.10.2020).

Анелия Касабова
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Московска“ 6А
1000 София, България
anelia.kasabova@iefem.bas.bg